

Makale Türü: İnceleme Makalesi

Gönderilme Tarihi: 04 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 21 Ocak 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1527791>

KAZAK DESTANLARINDAKİ SU, HAYVAN VE BİTKİ MİTOSLARININ TESPİTİ

Kamer KÜÇÜKÖZEN¹

Özet

Destanlar bir milletin geleneklerini, göreneklerini, inanışını, korkularını, sevinçlerini, yaşam tarzını aktarır. Kazak destanları da Kazak Türklerinin sözlü kültürünün ve dolayısıyla sözlü edebiyatının önemli bir parçasıdır. Destanlar gibi mitoslar da sözlü kültür ürünleriyle aktarılan öğeler arasındadır. Bu nedenle mitoslar, geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak insanların inandığı ve kutsallaştırdığı, birtakım anlamlar yüklediği canlıları, nesnelere, sembollere, değerler bütününe destan türü ile de gelecek kuşaklara aktarır. Kazak Türkleri, geniş bir coğrafyada yaylak ve kışlak yaşam tarzını sürdürür. Doğa ile iç içe olmaları dolayısıyla evreni, tanrıyı anlama çabaları onların sulara, hayvanlara, bitkilere iyi-kötü, tehlikeli-tehlikesiz, uğurlu-uğursuz, faydalı-faydasız, zehirli-zehirsiz gibi anlamlar yüklemelerine sebep olmuştur. Bunlarla birlikte bazı mitoslardan yararlanarak gelecek ile ilgili tahminlerde ve sembolik anlamlarda bulunulur. Bu anlamlar ve olağanüstü inanışlar kahramanlarla birlikte kalıplaşmış olarak destanlarda verilmektedir. Destanlarda bulunan kalıplaşmış yapılar ve olağanüstülükler metnin incelenmesi, kutsallıkların ve inançların çözümlenmesi için önemlidir. Kazak Türklerinin destan kahramanları savaşta yaralandıklarında bitkilerden, hayvanlardan, sulara faydalanır. Genellikle düşmanı kaçırmak için korku verici, görkemli hayvanları, ormanları ve kutsal sayılan su kenarlarını kullanır. Bu nedenle su, bitki ve hayvan mitosları Kazak Türklerinin değerler bütününe yansıtması bakımından önemlidir. Kazak Türklerinin inanışları, yaşam biçimleri en geniş ölçüde destanlardaki mitoslarla verilir. Bu nedenle destanların incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Mırkı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır”, “Edige” destanlarında geçen su, hayvan ve bitki mitosları tespit edilecektir. Kazak Türklerinin hayatında önemli bir yere sahip olan hayvan türleri, bitki türleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Destanlar vasıtasıyla mitolojik öğelerin, kültürel motiflerin, inanışların, mitoslarla gelecek kuşaklara aktarımının sağlandığı incelenen destanlardan alınan örneklerle verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, destan, hayvan, bitki, su, mitos, sembol.

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
kamerkucukozen@gmail.com. ORCID:0009000581639360.

Research Type: Review Article
Submission Date: August 4, 2024
Acceptance Date: January 21, 2025
<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1527791>

IDENTIFICATION OF WATER, ANIMAL AND PLANT MYTHS IN KAZAKH EPICS

Abstract

Epics convey a nation's traditions, customs, beliefs, fears, joys and lifestyle. Kazakh epics are also an important part of Kazakh Turks oral culture and therefore oral literature. Myths, like epics, are among the items transmitted through oral culture products. For this reason, mythos builds a bridge between the past and the future and transfers the whole set of values of creatures, objects, symbols and values that people believe in and sanctify and attribute certain meanings to future generations through the epic genre. Kazakhs lead a transhumance and wintering lifestyle in a wide geography. Being intertwined with nature, their efforts to understand the universe and god cause them to attribute meanings such as good-bad, dangerous-undangerous, auspicious-unauspicious, beneficial-useless, poisonous-nonpoisonous to water, animals and plants. In addition, some myths are used to make predictions about the future and symbolic meanings. These meanings and extraordinary beliefs are stereotypically given in epics together with heroes. The stereotypical structures and phenomena found in the epics are important for the analyzing of the text and the analysis of sacredness and beliefs. Kazakh epic heroes make use of plants, animals and water when they are wounded in war. He usually uses frightening, majestic animals, forests and water bodies that are considered sacred to drive away the enemy. For this reason, water, plants, animals myths are important in terms of reflecting the totality of Kazakh values. The beliefs and lifestyles of the Kazakhs are given to the greatest extent through myths in epics. Therefore, it is necessary to analyze the epics. In this study, water, animal and plant myths in the epics "Mırkı Batır", "Nurgayşa", "Anısbay Batır", "Edige" will be determined. Animal species and plant species, which have an important place in the life of Kazakhs, will be discussed in detail. The transfer of mythological elements, cultural motifs, beliefs and myths to future generations through epics will be given with examples taken from the epics examined.

Keywords: Kazakh Turks, epic, animal, plant, water, mythos, symbol.

GİRİŞ

Orta Asya Türk topluluklarından olan Kazak Türklerinin köklü bir tarihi ve edebiyatı vardır. Günümüzde bağımsız bir millet olarak geleneklerine, göreneklerine, sözlü kültürüne tutunarak yaşamaktadırlar. Sözlü kültür ürünleriyle yaşam tarzlarını, mitolojik inanışlarını, sanatlarını, aktararak geleneklerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle Kazakların Ruslarla, Kalmuklarla mücadeleleri, yaşamın bir parçası olan destanlarına yansımıştır.

Destanlar bir milleti derinden etkileyen olayları; savaşları, göçleri, doğal afetleri, mitolojik öğelerden yararlanarak anlatan sözlü kültür ürünleridir. Mitolojik öğelerin destanlarda kullanılması destanların gerçekçiliğine zarar vermez. Çünkü mitoloji insanın evreni, yaratılışı, anlamaya çalışmasıyla ortaya çıkmıştır.

Mitosların oluşumunda insanların yaşam tarzı ve inanışları etkin rol oynamaktadır. "Mitler sadece dünyanın, insanın, bitkilerin, hayvanların yaratılışını, kökenini değil aynı zamanda

âdetlerin, kurumların, törenlerin de kökenini veya yaratılışını da konu edinirler” (Çobanoğlu ve Yıldırım, 2019, s.10). Bu nedenle mitoslar halkın gelenek göreneklerini, ritüellerini aktarması bakımından önemli unsurlardır.

Sözlü edebiyat ürünleri arasında en eski olan ve mitlerle eş zamanlı olduğu kabul edilen destanlar mitlerden ayrılmaktadır. Çünkü Mitoloji kahramanları tanrılar, tanrıçalarken destan kahramanları ise insanlardır. Mitolojiler kozmik zamanla ilerleyen kutsal anlatılarken destanlar tarihsel zamanla ilerleyen ürünlerdir. Bu destanlar başta hayvanlar, bitkiler, sular olmak üzere birçok mitosu içermektedir.

Destan, mitoloji ve sanatın iç içe geçtiğini Şakir İbrayev şu şekilde vermektedir: “Çok katlı ve çok aşamalı yapı destanın içindeki destan sanatı kavramlarının birbiriyle ilişkisi, kendi içerisinde sistemleşme kuralları, toplumsal süreçlerle bağlı olarak değerlendirme, değişme zamanı ve tür biçimlerine adım atmakla ilgilidir. Mitolojik destan, masalsı destan, kahramanlık masalı, kahramanlık destanı, lirik destan, tarihi destan, realist-tarihi destan, vb. terimlere dikkat edersek mitolojik destan sanatından tarihi destan sanatına, mitolojik kavramlardan günümüz sanat çalışmalarına kadar gelen geleneksel destan sanatının irtibatını görebiliriz” (İbrayev, 1998, s. 32)

Mitoloji, bir milletin inanışlarını yansıtan öğelerdir. Bahaeddin Ögel Türk mitolojisinin “Türk Milliyet Şuru’nun” bir aynası olduğunu belirtir. Mitoloji toplumların bilinçaltını, bilimini yansıtır. Mitolojinin konu edindiği olağanüstünlüklere, ritüellere, sembollere “mitos” da denir. Mitoslar çeşitlidir. Su mitosları, hayvan mitosları, bitki mitosları, kozmogoni mitosları vardır. Mitolojik öğeler destanlarda kurgu dâhilinde verilir. En kapsamlı tanımla; “Mitolojik kurgular, insan için hayati anlamlar taşıyan inanç birimlerini ve insanlığın birikmiş bilgilerini sonsuza dek bozulmadan aktarmaya yarayan kutsal anlatım biçimleridir” (Ateş, 2001, s.15).

Hayvan mitoslarının, bitki ve su mitoslarına göre destanlarda daha çok örneğine rastlanılır. Çünkü Orta Asya’da geniş bir coğrafyada yaşayan Kazak Türkleri hayvanlarla iç içe yaşar. Maddi ve manevi açıdan onlardan yararlanır.

Mitoslarda hayvanlar: “İnsanlar gibi konuşabilirler, şekilden şekle girebilir. Ağızlarından ateş çıkarabilirler, büyük kahramanlara bakıcılık yapabilir hatta insanların atası olarak karşımıza çıkabilirler” (Gezgin, 2014, s.8).

Su alanları insanlar tarafından kutsal kabul edilir. İnsanlar, suların kirletilmemesine özen gösterir. Su; insan, hayvan ve bitkilerin yaşamasını sağlayan temel kaynaktır. Bu nedenle suyun hayat verici özelliği ön plana çıkarılmaktadır. İlk uygarlıkların su kenarlarında kurulduğu görülür. Kazak Türklerinin yaşadığı bölgede ve dolayısıyla destanlarında da tespit edilen Tyan-Şan, Talgar, Balkaş gibi su kaynakları bulunmaktadır.

Kazak Türkleri de yaşamın simgesi olan suya önem verir ve suyu kutsallaştırır, ondan yararlanır. Destan kahramanları, düşmanı su vasıtasıyla yener. Çocuğu olmayan bir kadın kutsal suya dokunarak ya da içerek hamile kalır. Kötüler suda boğularak cezalandırılır. Su mitosları birçok simgesel anlam taşır. Su ruhlarının veya su iyelerinin olduğuna inanılır.

Su mitosları hakkında Sedat Veyis Örnek; “Suyun arıtıcı niteliği, taşması vb. Su kültürünün doğuşunda önemli etkidir. Denizleri, gölleri, ırmakları, kaynakları, çeşmeleri ve yağmuru da içine alan su kültüründe; su kimi zaman kendisine ibadet edilen bir obje kimi zaman da kült aracıdır” (1988, s.104) açıklamalarda bulunmaktadır.

İnsanların ve hayvanların temel besin kaynağını oluşturan bitkiler, halkların yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bitkiler, oksijen üretiminde görev alır ve hayatın devamlılığını sağlaması açısından önemlidir. Bitkiler, kimi zaman besin kimi zaman ilaç kimi zaman da

sembolik amaçlı kullanılır Kazak Türklerinin destanlarında da orman, ağaç gibi birçok bitki mitoslarını kullanmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında Kazak Türklerinin Mırkı Batır, Nurgayşa, Anışbay Batır, Edigeý destanları özetlenecektir. Destanlarda geçen hayvan, su, bitki mitosları tespit edilecek ve açıklanacaktır. Destanlardan örnekler verilecektir.

Kazak Destanlarında Su Mitosları

Kazak Türklerinin destanlarında su mitoslarının kullanımı hayvan mitoslarına göre azdır. Mırkı Batır destanında Kalmuklar ve Kazakların mücadeleleri, göçleri, zengin Boşan'ın oğlu Mırkı Batır'ın Kebekbay'ın kızı Korlıga ile evlenmesi, Korlıga'nın gençlik aşkı Süren ile birlikte olması ve Mırkı'nın Süren'i öldürmesi anlatılır. Korlıga da Süren'in intikamını almak ve Mırkı'ya oyun oynamak için Mırkı'nın kardeşi Töle'yi Süren'in hançerlendiği yerde öldürür. Zamanla bu olay unutulur. Mırkı'nın kardeşi on dört yaşındaki Bişşa ile eşi Korlıga Kalmuklar tarafından kaçırlır. Bişşa tek başına düşmanı Kalmuklarla mücadele eder. Ancak Kalmukların Beyi Şerden, Bişşa'nın derisiyle birlikte saçını keser. Bişşa tanınmaz hale gelir. Yaşlı Büşir, Bişşa'ya yardım eder. Aslının Kazak olduğunu, on yaşından beri Kalmuklara tutsak olduğunu anlatarak Bişşa'yı kurtarır, ona yol gösterir. Mırkı ise Bişşa'yı bulmak için çok çaba harcar ve kız kardeşini bulur. Destanın sonunda Bişşa ve Şora evlenir.

Mırkı Batır destanının dörtlükler halinde yazıldığı görülür. Destan'ın giriş kısmında Almatı'nın bulunduğu coğrafik konum, dağları, vadileri, nehirleri, otları betimlenir: “Tyan-Şan, Talgar ile İle nehri/ Balkaş'a doğru eteğini açıp gider. / Çıkıyor Karasaz'danUzunağaç,/ Kargalı, Jiyrenaygır ona yakın./ Birleşince üç beş nehir Kürti denir./ Kumu yararak İle'ye dökülür./ Bu nehrin kenarında tepeler çok/ Akerkek, Pelin yavşan otları çok” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.19). Bu betimleme Kazak Türklerinin doğa ile iç içe yaşam sürdürdüğünü doğadan yararlandığını göstermektedir.

Mitolojide suyun ve su alanlarını cezalandırıcı, can alıcı, saklayıcı özelliği bulunmaktadır. Destanda da: “Mırkı ata gidince o kadın,/ Cesedi alıp bir nehre getirdi” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.37). Destanın özetinde de belirtildiği gibi Mırkı'nın eşi sevdiği adamın cenazesini su kenarına getirerek defnedir. Su alanlarındaki toprağın daha yumuşak olması ve bir ziyaret yeri olması bu alanların bir defin yeri olarak kullanılmasını sağlamıştır.

İncelenen destanda Mırkı'nın düşmanla savaşmak için nehir kenarını seçtiği görülür: “Düşmanı bekleyeceğim, diye/ Büyük bir nehre doğru gelmektedir./ Akarsu yanlamasına bir yolla kesişmiş,/ Yamuk olarak derenin ağız geriye gitmiş” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.119). Çünkü Mırkı bu su kenarında düşmanı yeneceğini düşünür. Suyun ona yardım edeceğine inandığı için tek başına düşmanla mücadeleye çıkmıştır. Bu nedenlerle su kenarları Kazaklar için kutsal kabul edilen mekânlar arasında değerlendirilebilir

Nurgayşa destanında su mitosunun kullanılmaktadır. Suyun temizleyici, arındırıcı özelliği, yeni bir başlangıç simgeleri ve İmambay kahramanı üzerinden verilir: “İmambay uyumuyorsun sen sıkıntıda, /Yığıda böyle bir şey yakışmaz./ Sen soğuk suyla yıkanıp gel,/ Temizlik Şeriata aykırı değildir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.349).

Su kenarlarının bir buluşma yeri olduğu, su kenarlarının takip edilerek yerleşim yerlerine ulaşıldığı bilinir. Bu nedenle Nurgayşa ile Jumbaş'ın ormana ve yerleşim yerine yakın su kenarlarında görüşme planlamışlardır.

Nurgayşa ile Jumbaş'ın su kenarında konuşması da suyun üçüncü bir kişi olarak dinleyici özelliğini karşımıza çıkarmaktadır

Kazak Destanlarında Hayvan Mitosları

Kazak Türkleri hayvanlarla geçimini sağlar. Maddi ve manevi olarak hayvanlardan yararlanarak onlara önem gösterirler. Dolayısıyla bu durum sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır.

Mırkı Batır destanında bölgede bulunan hayvanlardan bazıları verilir; “Orasının avları çok: Ceylan, arkar/ Otları koyu kızıl, tilki gezer. / Bozkurt, boz tavşan, kokarca gezer. / Pars ve kaplanı var adam korkar” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.19). Doğa ile içe içe olan Kazak halkı destanlarında da bu durumu yansıtır.

Mırkı Batır destanında su mitosunun ve hayvan mitosunun birlikte kullanıldığı tespit edilir. Destanda yağmurun yağacağını haber veren, rüzgâr ve yağmurdan korkup kaçan, hayvanlar vardır: “Derelerden sular akıp sağanak yağmur yağdı/ Rüzgâr esti, fırtına çıktı, kıvrılarak/ Rüzgâr esti uğuldayarak, hiç dinmeden./ Hayvanlar kaçışmakta evlerin korunaklarına/ Köpek havlayarak sağa sola koşuyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 33). Kazak Türklerinde de köpeğin havlaması bir kötülük geleceğinin ya da tehlikeli olayların olacağını gösterir. (Gezgin, 2014, s.132) Köpeğin havlamasının iyi olmayacağı inancı destana da verilmektedir.

Köpek mitolojide de var olan önemli hayvanlar arasındadır. “Köpeğin insan ve şeytandan yaratıldığına dair söylenceler vardır” (Kaya, 2015, s.131). Köpeğin saldırganlığının şeytandan, sadakatinin ise insandan geldiği söylenir. (Kaya, 2015, s.131) İncelenen destanda köpeğin sezici gücünün kullanıldığı tespit edilir. Kaz ile göğe yükselen şamanlar olduğu gibi köpeklerle de gökyüzüne yükselen şamanların bulunduğu söylenegelmektedir.

Mırkı'nın atı Kökserek bir küheylendir. Mırkı'nın savaşlarda başarılı olmasını sağlar. Mırkı'nın en yakın arkadaşıdır. Destanda; “Gece boyu yürür geriye doğru,/ Dört nala koşan küheylan nice yerlerden geçer./ Bulanmıştır kara tere Kökserek at/ Bir ata iki kişi kolay değildir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.117). Kökserek at, Mırkı'yı ve Korlıga'yı düşmandan kurtarır. Atların kuyruğu savaş anında bir yere takılmaması için örülmektedir. İncelenen destanda; “Eyer ağızlı bindiği yağız bedevi/ Kuyruğunu düğümlemiş, Yelesini örmüştü” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.173) savaşa girmeden önce hazırlanan at verilmektedir.

Aygır (erkek at), Kazak Türklerinin destanında Boşan Bey'in kızını gördüğünde Allah yolunda kestiği kurbandır. “Allah ağlattığını teselli eder, derler/ Kaygılı gönlümüz ferahladı./ Hayırlısı, eve girip kutlayalım./ Yapan Mırkı'dır, bizim güvencemiz./ Dedi ve herkes yerinden kalktı./ Kimileri gülüp kimileri ağlayarak/ Boşan Bey boz aygırı yakalayıp/ Ay toynaklıyı getirip kurban keser” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.139). Aygırın, şükür için kesilmesi ritüeli vardır.

Nurgayşa destanında da Jumbaş'ın atı mitos olarak karşımıza çıkar: “Jumbaş'ın yağız atı olduğunu biliyorum./ Çevresini kuşatarak yakalamazsa/ Yağız at yakalatmaz bir seraptır” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.321). Destanda konu edinen atın güzelliği ve iyi bir binek aracı oluşu anlatılır. “Konur” adlı atın düşmana karşı sahibini koruyacağı verilir. At bu destanda da sahibini kurtaran, onu koruyan, sahibinin en yakın arkadaşı olarak yer almaktadır. İncelenen destanda Konur adlı ata övücü tasvirlerin yapılması Kazak Türklerinin hayatında “atın” önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Anşıbay'ın atı ise Yunan mitolojisindeki “pegasusa”a benzer şekilde kanatlıdır, düşmanın geleceğini anlayarak Anşıbay'ı uyarır. Anşıbay'ın atı Peygamberin miraca yükselmesini sağlayan Burak atıyla verilir. Kazaklar Müslüman'dır. Bu bağlamda inanışlarını destana yansıttıkları tespit edilir. Destanda at “Can yoldaşım kara at./ Hayvancağızda var kanat./ Uçan kuştan aşağı değil./ Hiçbir küheylan ona denk değil./ Bir bindin mi bu küheylana./ Binmiş gibi oluyorsun Burak'a/ Taşan su gibi akıyor. Toynakları yere değmiyor. Uçan kuş gibi hızlı süzülüyor” (Sengirbayev, 2007, s.53) şeklinde hızlı ve çevik oluşu ile verilir. Savaşçı,

kahraman, yiğit Anşıbay ile aynı özellikleri taşır. Anşıbay'la birlikte düşmana karşı mücadele eder. At mitosu hakkında: “At, şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için çoğu kere kanatlı olarak düşünülmüştür” (Çoruhlu, 2000, s.141). Ve “Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, en değerli varlığı sayılmıştır. Savaşta faydaları dolayısıyla kuvvet ve kudret timsali de olmuştur” (Çoruhlu, 2000, s.141) tespitlerde bulunur.

Edige destanında Boz at, savaşlarda kullanılan kutsal kabul edilen, uğur getiren kahramanın arkadaşı olarak karşımıza çıkar, destanda Edigey'in yardımcısıdır.

Destanda Edige'nin at seçimi “O zaman Edigey, Jılbay'a zenginim diyorsun, haydi getir yılkmı göreyim, der. Yılkı sürüsündeki atlar tolu geldiği zaman Edigey, Jılbay'a bunlar arasında binmeye yarayan at yok. Bana başka at bulunuz der. O günlerde yoksul bir kişinin iki at karşılığında değiştirmeyi düşündüğü bir alaca atı varmış. Jılkıbay, iki atı verip o alaca atı alır ve Edigey'e verir. Edigey bu at bana yarar diyerek hemen alaca ata biner” (Sengirbayev, 2007, s.145) verilir.

İncelenen Mırkı Batır destanında ejderha bir güç unsuru olarak gösterilmektedir “Islık çalan ejderha gibi esmer yiğit./ Diyor ki: Şimdi sizin ölümünüz bendedir./ Sağ taraftaki örtüden gizlice bakıyor./ Yanında kimse yok tek başına” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.111). Mırkı'nın korku verici, kuvvetli bir yiğit olduğu ejderha sembolü ile verilir.

Ejderha mitosu; “Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş efsanevi yaratık, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflamış ve daha çok alt edilen kötülüğün simgesi olmuştur” (Çoruhlu, 2000, s.133).

Mırkı Batır destanında geçim aracı olarak koyun, keçi sürüleri ile çobanlar verilir. Koyun ve keçi gübresinden fal bakarak Kazakların geleceği tahmin etmeye çalıştığı tespit edilir. Bu durum destanda şu şekilde: “Kazı ile Kartayı/ Boş oturdukları için/ Şimdi bunlar fal açıp/ geleceği tahmin ederler. / Kumalak atıp fala bakarak/ Kabanbay şöyle der:” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.211) verilmektedir. Aynı şekilde: “Şerden, Beşir'e güler, ey ihtiyar, der. / Kürek kemiğini elinde sıkı tut! der/ Çağırıp yaşlı cini şamanlığa/ Gizlemeden söyle hepsini, görünenlerin, der” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.111) verilir. Geleceği görmek için kürek kemiği ve koyun, keçi dışkısının kullanılması ritüeli Kazak Türkleri tarafından kullanılmıştır.

Nurgayşa destanında Rahımjan, kız kardeşi Nurgayşa'nın Jumbaş'ı sevdiğini bilmesine rağmen İmambay'a verir. Çünkü Mataylardan olan İmambay güçlü ve zengindir, kalabalık bir boya sahiptir. İmambay'dan beş yüz kırsağı başlık parası olarak alan Rahımjan evliliğe izin verir. Nurgayşa ile İmambay'ın düğünleri olur evlenirler. Ancak Nurgayşa, Jumbaş'ı aklından çıkartamaz iki sevgili plan yapıp birlikte kaçarlar. Ancak kaçmaları başarısız olur. Nurgayşa'ya eziyetler edilir. Tekrar eve getirilir ancak Nurgayşa kaçmakta kararlıdır. İkinci kaçışında öldürülür. Destan kavuşamayan âşık ve âşıkların yaşadıkları olayları konu alır. Âşık destanları içerisinde değerlendirilir.

İncelenen destanda ördekler ve kırlangıç olmak üzere Nurgayşa'nın kaçacağını anlayan hayvanların, bitkilerin, suların hareketleri dikkat çekicidir: “Vedalaşıyor gölün ördekleri./ Yandaki kırlangıç da birlikte uçuyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). “Konur yüğrük at neşeli yürüyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). “Gel, çalı ile yaprak boynunu eğip/ Vedalaşıyor hepsi Nurgayşa'yı öperek” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). Ve “Veda sesleri çağıldıyor pınar dahi/ Hepsinin gürültüsü hâlâ kulaktadır” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.303). Su, bitki ve hayvanlar Nurgayşa'yla hareket eder.

Anşıbay çocukken kimsesiz kalır. Köyün çocuklarının onu, ormana kovalamaları nedeniyle Anşıbay ormanda yaşamaya başlar, gölden yemeğini elde eder. Yıllar geçer, on yaşına girer koca bir delikanlı olur. Günlerden bir gün ormana Anşıbay'ın yanına ak bir kuğu gelir. Anşıbay, kuğuyu avlamadan kuğu güzel bir kız olur. Güzel kız Anşıbay'a ne yaptığını sorar böylece tanışır. Kuğu, Anşıbay ile evlenmek istediğini söyler ve oradan ayrılır. Güzel bir kuğu daha Anşıbay'ın yanına gelir. Anşıbay ile tanışır. Kendinden önce gelen kuğunun Müslüman padişahın kızı olduğunu kendinin ise kâfir padişahın kızı olduğunu Anşıbay ile evlenmek istediğini söyleyerek ayrılır. Bir süre sonra Ak kuğular Anşıbay'ın yanına tekrar gelir. Anşıbay fakir olduğunu, padişahın kızlarını isteyemeyeceğini söyler. Kuğular zengin olduklarını ona yardım edeceklerini, doğduğu yere gitmesi gerektiğini söylerler. Anşıbay doğduğu yere gider. Halkına seslenerek ona sahip çıkmalarını ister ancak kimse aldırış etmez. Anşıbay kuğularla konuşur. Kuğular, bir torba altını Anşıbay'a verir. Anşıbay bu altınlara iki ak otağı kurdurur. Kızlarda otağının önüne gelir. Halk bu durma şaşırır. Kızlara âşık olan yiğitler. Anşıbay'ı öldürmek ister. Kızlar bu duruma engel olur. Halk Anşıbay'ın bir yiğit olduğuna inanır. Kalmuklarla savaşmak için birlik ve beraberliğin olmasını isteyen halk Anşıbay ile konuşur. Anşıbay, Kalmuklara karşı savaşır.

Anşıbay destanında hayvan mitoslarının ön plana çıktığı tespit edilir

Hayvan Mitoslarından olan Kuğu kutsal kabul edilir. Saflığın, bereketin ve temizliğin sembolüdür. Destanlarda masallarda, halk hikâyelerinde kızlar kuğuya benzetilir. İncelenen destanda: “Günlerden bir gün göle bir ak kuğu gelip konar. Anşıbay, eline okunu alıp ak kuğuyu vurayım diye düşünür. O anda ak kuğu aniden bir kıza dönüşür. Kız olur da çok ilginç olur” (Sengirbayev, 2007: 23). Kıza dönüşen kuğu destanda tespit edilir. Kuğunun güzel bir kıza dönüşmesi değişim metaforunun kullanıldığını gösterir. Destanda Anşıbay'ın yanında olan iki kuğu Anşıbay'ı bütün kötülüklerden koruduğu görülür. Kötülüklerle karşı olan, kötülükleri engellemek için çaba harcayan kuğular yer alır. Kuğu mitosuna ilgili Muharrem Kaya'nın “Yakutlar, kuğuları da Ayısıtların timsali saydıkları için onlara dokunmazlar. Yakutlara göre Ayısıtlar, gökten, gümüş tüylü beyaz kısrak şeklinde inerler” (Kaya, 2015, s.47) tespitlerinin Kazak Destanlarında da bulunduğu görülür. Anşıbay kuğuyu okuyla vuramaz. İncelenen bu Kazak destanında bereketi, refahı sağlayan Ayısıtların kuğu olarak verildiği tespit edilir.

Edige destanında Toktamış Han, Kuvkanat kuşunun kuşbazı ölünce Nogaylardan yeni bir kuşbaz seçmelerini adamlarına emreder. Bir hanın oğlu olan Kuttıkıya'yı kuşbaz seçerler. Kuttıkıya kavak ağacının altına yerleşir. Bunu duyan Kuttıkıya'nın babasının Kalmuk arkadaşı Satemir, bir kadın göndererek kuşun yumurtalarından bir tanesini Kuttıkıya'nın vermesini ister. Kimseye göstermeden Kuttıkıya bu kadına yumurtayı verir. Ancak Satemir'in ülkesinde bulunan casus, kuşu görür ve Toktamış'a haber verir. Toktamış Han, Kuttıkıya'nın verdiğini anlar ve kafasını keser. Kuttıkıya'nın eşinin hamile olup olmadığını kontrol etmeleri için adamlarını gönderir. Kadının hamile olduğunu Toktamış'a bildirirler. Toktamış kız ya da erkek fark etmeksizin bebek doğduğu zaman anneden alınarak getirilmesini emreder, bu nedenle de Kuttıkıya'nın evine iki bekçi diker. Bir süre sonra kadının doğum sancılarının başladığı sırada evin kara köpeği de doğurur. Kadın bekçilere köpeğin yavrularında bir tanesini verir. Kendi oğlunu da bir çocuğu olan Jilkıbay'ın evinin yakınına bırakır. Bu çocuğa Jilkıbay ve eşi kendi çocukları gibi bakar, büyütür. Ancak Toktamış Han'ın casusu Jilkıbay'ın evinin önünde Edigey'i görür. Toktamışa giderek, Edigey'in gücünü, bakışlarını, vücudunu anlatır. Jilkıbay'a haber gönderilir. Jilkıbay olacakları anlar, Han oğlu olan Edigey yerine kendi oğlunu Toktamış'a teslim eder. Jilkıbay'ın oğlunu Toktamış öldürür. Olanları Edigey'e, Jilkıbay anlatır. Uzun mücadeleyle Edigey Toktamış'ın başını keser ve böylece babasının intikamını alır.

Bu destanda hayvan mitoslarının ön plana çıktığı tespit edilir. Hayvan mitoslarından Boz at, deve, Kuvkanat kuşu ve tavus kuşu kullanılmıştır.

Kazak Türklerinin mitolojinde kuşlara önem verilir. Onlara birtakım anlamlar yüklenir: “Kuğu ve kaz gibi bazı kuşlar Orta Asya’da ve Çin’de çok eski çağlardan beri kutsal sayılıyordu; örneğin bıldırcın yiğitliğin, sülün güzellik ve iyi şansın, saksagan iyi haberin, turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın, altın ya da kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün, ördek Budist devirde mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şeref, güvercin uzun hayatın, kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beylik timsali olmuştur” ve simgelediği unsurları belirtir” (Çoruhlu, 2000, s.153).

İncelenen bu destanda Edigey’in kahraman olmasını ve itibarının artmasını sağlayan tavus kuşu tespit edilir. Tavus kuşu görkemli bir güzelliğe sahiptir, destanda güzelliğiyle etrafını büyüler ve Kızkuş’u olarak adı geçer: “Toktamış Han burada gizlenip canını kurtarmak için/ Bir çare bir hile bulurum diye. O zaman yumurtlamakta olan bir Kızkuş’a rastlar. Kızkuş’u, yanında bir insan yattığını görünce acı acı öterek Toktamış’ın üzerine saldırır” (Sengirbayev, 2007, s.155).

Kuvkanat kuşu kutsal kuşlar arasında kabul edilir. Kaknüs kuşu olarak da bilinir. Büyüleyici sesler çıkarır. Kazak kültüründe uğurlu bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Mitolojik ve efsanevi bir kuş olması bakımından dikkat çekicidir. İncelediğimiz destanda sadece adı geçse de yumurtası uğruna insanlar öldürülür.

Deve Türk dünyasında at ile kullanılan mitolojik ögedir. Gücün ve dayanıklılığın sembolüdür. Deve hem ulaşım hem besin aracı olarak kullanılır. Kazaklar da develerin koruyucuları olduğuna inanılır kazak kültüründe “OysılQara” denen deve koruyucuları bulunmaktadır.

Devenin kötülöklere karşı koruyucu bir hayvan olduğuna inanılır. Destanda Edigey, deveyi keser ve devenin derisini vücuduna sarar. Devenin postu ve devenin koruyucu ruhunun böylece onu koruyacağını düşünür: “Angısın, her şeyi öğrenip gelip Edigey’e şöyle der: Çok ilginç bir şey oldu. Çabuk evine git, Semiz ve güçlü bir deveni kes. Onun buyun derisini olduğu gibi tulum olarak al. Derinin bir ucunu sağlamca diktir” (Sengirbayev, 2007, s.149) devenin derisinden işlevsel olarak yararlanılmaktadır.

Kazak Destanlarında Bitki Mitosları

Mırkı Batır destanında porsuk ağacı: “Yiğit Şora yarasını tedavi etmişti, On yıllık dal porsuğun yağını sürüp. Külen Kız’ın yarası iyileşir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.263). Porsuk ağacı mitolojide ve Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Mırkı Batır destanında yaraların iyileşmesi için kullanıldığı tespit edilmektedir

Anşıbay destanında bitki mitoslarından sadece “orman” ve “ağacın” kullanıldığı tespit edilir. Genellikle destanlarda merkezden uzaklaştırmak istenen destan kahramanları ormana gönderilir. Anşıbay’da destanda merkezde istenmediği için ormana gönderilmiştir. Orman tehlikelidir ancak güzellikleri, iyilikleri de içinde barındırır. Anşıbay’da ormanın ürünlerinden, gölünden, ördeğinden yararlanır ve hayatta kalmayı başarır.

Kazak Türklerinde ağacın önemli bir yeri vardır. Ağaç kutsal kabul edilir. Yaş olan ağaç kesilmez. Kimi zaman ağaca çaput bağlanır dilek dilenir, Kimi zaman meyvesinden ve gölgesinden, tahtasından yararlanır. Destanda ise: “O zaman Anşıbay,/ Tepeye doğru gider./ Yalnızlığı gelip hatırıma, Kalbini onun sızlatır./ O tepeye ulaşınca./ Yalnız Duran ağacı sallar./ Gözlerinden yaşlar akar./ Hıçkıra hıçkıra ağlar./ Derdini kime anlatacak/ Mendilini ağacın tepesine bağlar” (Sengirbayev, 2007, s.33). Kuğuların görmesi için ağaca mendil bağlar. Yeni bir hayatın başlangıcının ağaç mitosuyla verilmektedir.

Ağaç Mitosu hakkında Sedat Veyis Örnek: “Ağacın, yeşillenmesi, meyve vermesi, kurumması, ölüp dirilmenin sembolü olarak görülmüş, dinsel özlü törenlerde kült ağacı olarak kullanılmasına yol açmıştır” (Örnek, 1988, s.102) değerlendirmelerde bulunur. Ağaçların yapraklarını dökmesi, canlanması, çiçek açması ve meyve vermesi gibi Anşıbay’ın da öksüz yetim kalması, kuğularla tanışması, bölgesinde dışlanması, kuğular yardımıyla yükselmesi ve sözünü dinletmesi “aşamalarla” ve “zamanla” gerçekleşir. Ağaç gibi Anşıbay da ölüp dirilir.

Kavak ağacının Edige destanda kullanılması tesadüf değildir. Kavak ağacı uzunluğu bakımından dikkat çeker ve genellikle mezarlılarla özdeşleştirilen bir ağaç olması bakımından önemlidir. Kutlıkaya’nın kavak ağacının altında oturması onun yaşam süresinin kısa olduğunu gösterir. Ağaç motifi bu destanda Edigey’in köklü ve soylu bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.

Destanlarda “ağaçtan doğan” bebekler ve ağacın armağanı olan kızlara rastlanır. Soy bu nedenle anneden ya da çocuktan devam eder. Ağaç kökleriyle hem yer altına hem yer üstüne hem de göğe uzanması da bu durumun kanıtıdır.

Adil Çelik ağaç ve kavak mitosu hakkında; “Ağacın olumlu gücü, onun canlılığı ve türü ile doğrudan bir bağlantı içerisindedir. Olumlu vasıflar gösteren ağaçlar çoğunlukla kayın ve çam gibi iğne yapraklı olan ve değişen hava koşullarına uyum sağlayan ağaçlardır. Kavak gibi güçsüz ağaçların kutsanmadığını Er Töştük destanında Celmoguz karakterinin bu ağacın altında oturmasından anlıyoruz” (2020, s.58) tespitlerde bulunur. İncelenen destanda da Edigey’in babası Kutlıkaya’nın güçsüzlüğü de kavak ağacı ile verilmektedir.

SONUÇ

Çalışmada Mırkı Batır, Nurgayşa, Anşıbay Batır ve Edige isimli Kazak Türklerinin destanları incelenmiştir. Kazak Türklerinin hayvanlara, sulara, bitkilere birtakım anlamlar yükleyerek onları kutsallaştırdıkları ve onlardan işlevsel olarak yararlandıkları incelenen metinler vasıtasıyla tespit edilmiştir. Kazak Türkleri Destan türü ile sosyal yaşamlarını, dini inançlarını ve birtakım tıbbi uygulamalarını su, hayvan, bitki mitoslarıyla gelecek kuşaklara aktarmışlardır.

Kazak Türklerinin destanlarında kazak aile yapısını, erkeklik algısını, evlilik çeşitlerini, devlet yapısını, savaş sistemlerini, halk oyunlarını, mutfak kültürünü, inceleyen, araştıran çalışmaların eksikliği gözlemlenmiştir

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve semboller*. İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Avespayeva, P., & Sakenov, S. (2009). *Kazak Destanları VI*. (O. S. Karaca, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik, A. (2020). *Kırgız arkaik destanları ve mitoloji*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö., & Yıldırım, N. (2019). *Türk edebiyatının mitolojik kaynakları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahtarı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökçimen, A. (2016). Türkmen kültüründe deve ve develerin piri Veyis Baba. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 80, 219-230.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, M. (2015). *Mitolojiden efsaneye Türk mitolojisinin Anadolu'daki efsanelerdeki izleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S. V. (1988). *İlkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sengirbayev, M. J. (2007). *Kazak destanları IV. Kırım'ın Kırk Batırı*. Çev. Arıkan, M. & Türkmen, F. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Epics are oral culture products that transmit the traditions, customs, beliefs, fears, joys and lifestyle of a nation from generation to generation. Kazakh epics are also an integral part of Kazakh Turks' oral culture and therefore oral literature. Like epics, myths are among the elements transmitted through oral culture products. For this reason, myths are intertwined with epics and function as a bridge between the past and the future. Myths, creatures, objects, symbols and values that people believe in, consider sacred or attribute some meaning to, are transferred to future generations through epics.

Kazakh Turks lead a transhumant and wintering lifestyle in a wide geography. As they are intertwined with nature, their efforts to understand the universe and God have caused them to attribute symbolic meanings such as good-bad, dangerous-dangerous, auspicious-unauspicious to waters, animals and plants. These meanings and supernatural beliefs are stereotyped with the heroes in the epics. The examination of these stereotyped structures and extraordinary elements given in the epics will make an important contribution to the analysis of the perception of holiness and belief systems in the culture of Kazakh Turks. When the epic heroes of Kazakh Turks are wounded in battle, they make use of plants, animals and water. Generally, they use frightening, majestic animals, forests and waterfronts, which are considered sacred, to drive away the enemy. For this reason, water, plant and animal myths are important in terms of reflecting the totality of values of Kazakh Turks. The beliefs and lifestyles of Kazakh Turks are given to the greatest extent through myths in epics. Therefore, it is necessary to analyze the epics.

In this study, water, animal and plant myths in the epics “Markı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır”, “Ediğe” will be determined in connection with the belief systems and lifestyles of Kazakh Turks. Water, animal and plant species, which have an important place in the life of Kazakh Turks, will be discussed in detail.

The transfer of mythological elements, cultural motifs, beliefs, myths to future generations through epics will be given with examples taken from the epics examined. The mythological elements that have an important place in the cultural memory of Kazakh Turks in the epics to be analyzed will be classified under the headings of water, animal and plant myths.

In the section on water myths in Kazakh epics, it will be stated that water is not only the source of life, but also used as a purifying element and a symbol of a new life in Kazakh Turks. The punishing, life-consuming and hiding feature of water will be given with examples taken from the epics.

In the section on animal myths in Kazakh epics, it will be given that animals are not only a part of nature, but also the guide, protector, and guide of the epic heroes. For example, the horse is seen as a close friend, protector, savior, guide of the hero in Kazakh Turks. It will be stated that the dragon is used as an element of power in the epics analyzed. In the epics, the protective feature of the camel and the intuition feature of the dog will be emphasized.

In the section of the study on plant myths in Kazakh epics, medicinal herbs, plants and trees will be given. It will be stated that Kazakh Turks benefit from plants as a result of living in harmony with nature. It will be stated that Kazakh Turks sanctify the tree and attribute some meanings to different types of trees. It will be given with examples taken from the epic that they benefit from plants and trees for medicinal purposes.

This study was written in order to indicate that mythological elements, cultural motifs and belief systems in the epics of Kazakh Turks are transmitted to future generations through

mythos in epics. In the study, in the light of the examples taken from the selected epics, the classification and interpretation of mythos were provided.

In this study, the epics of Kazakh Turks named “Markı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır” and “Edige” were analyzed. It has been determined through the texts examined that Kazakh Turks sanctify animals, waters and plants by attributing certain meanings to them and make use of them functionally. Kazakh Turks have transferred their social life, religious beliefs and some medical practices to future generations through epic genre with water, animal and plant myths.